

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/9

UYGUR ÖZERK BÖLGESİNDE HALK ARASINDA YAŞAYAN BAZI TARİHİ YER ADLARI

Some Historical Place Names Living among the People in Uighur Autonomous Region

Kürşat YILDIRIM*

Özet

Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Uygur Özerk Bölgesi coğrafyasında yer adlarının aslının ve Türkçesinin tespiti için yazılı vesikalar yanında sözlü kaynaklardan da istifade edilmelidir. Bölge halkı arasında hâlâ kullanılan ancak resmî olarak mevcut olmayan bazı yer adlarını kayda geçirmek gerekmektedir.

Çalışmamızda günümüzde halk arasında yaşayan bir yer adı tespit edildikten sonra, bu adın tarihi süreç içerisindeki kullanımı incelenmiş ve en azından XVIII. yüzyılda Çin ilhakı devirlerinde bu isimlerin kullanılıp kullanılmadığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uygur Özerk Bölgesi, Doğu Türkistan, Uygurlar, Yer Adları, Sözlü Kaynaklar, Yazılı Kaynaklar

Abstract

Today we should apply to oral sources in addition to written documents in order to determine the original and Turkic place names of Uighur Autonomous Region officially within boundaries of People's Republic of China. It should be recorded some place names which are still exist among the peoples that there are no such names officially.

After the determination of a place name living among the people we had a look at about the situation of this name in Chinese sources and have attempted to show the existence of it in period of Chinese annexation in 18th centuries at least.

Keywords: Uighur Autonomous Region, Eastern Turkistan, Uighurs, Place Names, Oral Sources, Written Sources

Bugün Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Uygur Özerk Bölgesi, Türk milletinin ana yurtlarından. Bölgedeki binlerce yıllık Türk varlığını gösteren membalardan birisi yer adlarıdır. Yer adlarını tespit etmek üzere resmî vesikalara, tarihlere, destanlara ve yazıtlara bakılabileceği gibi halkın hafızası olan sözlü kaynaklara da müracaat edilebilir. Bazı yer adları resmî olarak değiştirilse de halk resmi işlemler dışındaki gündelik yaşantısında daha çok bölgenin eski adını zikretmeye devam etmektedir. Bölgede yer adları gitgide Çinceleştirilmekte ve yine bazı kadim yerler Çinlilerce iskân edilmiş yeni yerlerin adıyla anılmaktadır. Buradaki adların aslının ve Türkçelerinin tespiti ve kaydedilmesi için saha araştırmaları yapmak gerekmektedir. Bu konuda elbette bazı çalışmalar vardır.

*Yrd. Doç. Dr., Öğretim üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. İstanbul-TÜRKİYE. Shanghai International Studies University (上海外国语大学) Şeref Üyesi. E-posta: kursatyildirimtr@yahoo.com.

Bu çalışmamızda saha araştırmalarımızda edindiğimiz bazı sözlü malûmatları yazılı kaynaklarla teyit etmek suretiyle alana bir katkı sağlamak niyetindeyiz. Bu bakımdan bir makale çerçevesinde şimdilik dokuz yer adını ele alacağız.

1) Arçı

Resmî adı Nom olan bu yer eski devirlerden beri doğudan omul'a girişte tutulması gereken yerlerden biriydi. omul'un kuzeydoğu kısmında kalan burası Aratörük İlçesi'ndeki Nom (Çince: Naomaohu 淖毛湖) Kasabası'nın kuzeyindeydi. 1761 yılında tamamlanan *Huangxing Xiyu Tuzhi*'ya göre Adak'ın 100 li kuzeyindeydi. Bu yerin batısında ulastay (Çince: Huawuliyasutai 華烏里雅蘇台) vardı (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: IX, 29a*). Buraya 1763'te neşredilen *Chinding Xiyu Tongwen Zhi*'da dağ yolu-patikanın zorlu ve engebeli olmasını ifade eden Acı اچى (Çince: Aji 阿濟; Moğolca: Aji) adı verilmişti (Yıldırım 2015: 85). Moęol menşeli bugünkü Nom adı da hemen hemen aynı mânâyaya gelmektedir (*Xinjiang Diming Da Cidian 2012: 46*).

Yerli halkın bir kısmı bu yere *Arçı* adı vermektedir ki kaynaktaki *Acı* adı bundan gelmiş olmalıdır.

2) Tuz Göl

Burası Gök-Türkler devrine âit Çin kaynaklarında geçen Yanchihai 鹽池海 yâni Tuz Gölü'dür. *Huangxing Xiyu Tuzhi*'ya göre Barköl Şehri'nin 300 li doğusundaki bu göl Aratörük'ün güneybatısında kalıyordu. Gölün etrafı 50 li idi. Tanrı Dağları'nın kuzey eteklerinden doğan gölün kaynağı 50 li kuzeybatıya akar ve sonra birikerek büyük bir göl hâline gelirdi (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: XXIV,26a*).

Bölge halkı buraya hâlâ "Tuz Gölü" demektedir. Muasır Uygur haritalarında hem Tur Göl hem de Tuz Göl adları geçmektedir (*Şincang Uygur Aptonom Rayonu aritilar Toplimi 2005: 72*).

X. yüzyılda kaleme alınan Wang Yande Seyahatnâmesi'nde omul'da batıdan çok sayıda ırmağın gelip birleştiği Geluomei 格囉美 yâni Barköl'ün kaynağı zikredilir (*Hui Chu Qien Lu 1961: 36*). Bu kaynağın Tuz Göl olması ihtimal dâhilindedir.

Ad, *Xiyu Tongwen Zhi*'da Tur Köl توركول (Çince: Tuerkule 圖爾庫勒; Moğolca: Tur Köl) olarak geçmektedir. Etimolojik izahata göre ad, *tur*: "durgun" kelimesinden gelmeydi. Gölün suyu durgundu. Gölün etrafı turlandığında 100 küsur li tutardı (Yıldırım 2015: 104). Bugün halk arasında çoğunlukla "durgun göl" mânâsında *Tur Göl* adı kullanılmakta (*Xinjiang Diming Da Cidian 2012: 47*) ise de burası bir kısım halk tarafından Tuz Göl olarak bilinmektedir.

3) Top Öyler

Çok eski devirlerden beri Tanrı Dağları'nın kuzeyinden omul'a doğru açılan kapı olması münâsebetiyle daimâ stratejik kıymetini muhafaza eden Aratörük veya Aratörük toprakları Çin kaynaklarında Hunlar devrinden beri omul arazisini ifade eden I-wu veya I-wu-lu topraklarına dâhildi. *Huangxing Xiyu Tuzhi* ve diğer dönem kaynaklarında ise Tügrik توكرىك olarak kaydedilen burası bugünkü Narin Kir'in 140 li doğusundaydı (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: IX, 21a-21b*).

Bir kısım yerli halk buraya Top Öyler adını vermektedir.

Yine Tuhulu (吐葫芦) Kasabası Aratörük merkezde tam bu yerdeydi ki Tügrik adının bir başka görünüşü olmalıdır. Bölgede Çince Tuhulu adının "yerliler" mânâsında çok geç bir

devirde verildiğini ve asıl yer adıyla bir ilgisinin olmadığını da söylenmektedir. Top Öyler توپ اۆيله رتوپ aslında bu merkezin resmî adı olarak mevcuttur (Çince: Tuobeiliang 托背梁) (*Xinjiang Diming Da Cidian* 2012: 47). Bir kısım halk ise Aratörük'e umûmî olarak Top Öyler adı vermektedir.

4) Gazyan

Yuan He Jun Xian Tuzhi'ya göre Gök-Türkler devrindeki Roran (Rouyuan 柔遠) İlçesi'nin 240 li kuzeybatısına ilerlenirse Yi Eyâleti'ne varılırdı (*Yuan He Jun Xian Tuzhi* 1983: 1029). Burası bugünkü Eltömür (*Semed Esra Tura* 2013: 149) (Changliu 長流) ile Tyansandöng (*Şincang Uygur Aptonom Rayonu Haritilar Toplimi* 2005: 76) arasında bir yerdeydi. Gök-Türkler devrindeki Rouyuan, XVIII. yüzyılda Geziyandun 格子烟墩 idi. Bugün herhangi bir adı bulunmayan ve arazisinden Qomul'a giden 312 numaralı otoyol geçen bu yer Gazyan olarak bilinmektedir.

XVIII. yüzyıl kaynaklarına göre Gazyan, Qomul Şehri'nin 215 li güneydoğusundaydı. Qomul Şehri'nden güneydoğuya doğru 70 li yürünürse Say Bulak (Savulak; Çincesi: Huanglugang 黃蘆崗), yine doğuya 75 li yürünürse Eltömür (Changliu 長流) adlı yere, yine güneydoğuya 70 li yürünürse buraya varılırdı (*Huangxing Xiyu Tuzhi* 1755: IX, 10b). Kaynaklarda geçen Gasunhoto (Çince: *Geziyandun* 格子烟墩, *Kesanyantu* 喀三延圖; Moğolca: *Gasun Hoto* (Çincesi: *Gashunhetuo* 噶順河陀); *Geseryandun*) (*Huangxing Xiyu Tuzhi* 1755: IX, 10a; *Ping Chengjun* 1980: 29) adı *gasun*: "acı" ve *hoto*: "şehir" kelimelerinden gelmekteydi. Moğollar buraya *Gashunhetuo* 噶順河陀 derlerdi (*Xinjiang Diming Da Cidian* 2012: 111).

Bu yer 1759 tarihli Xinjiang Quantu 新疆全圖 adlı atlasın üçüncü haritasında yer almaktadır. Buna göre Eltömür (Changliu 長流)'den güneydoğuya doğru şu yerler kaydedilmiştir: Changliu 長流 > Dishuiyazi 地水崖子 > *Geziyandun* 格子烟墩 > Hongshanzi 紅山子 > Tianshengdun 天生墩 (bugünkü Tyansandöng) > Kushui 苦水 (Aççık Su) (*Xinjiang Quantu* 1759: 3. Harita). *Huangxing Xiyu Tuzhi*'daki haritada ise: Eltömür (Changliu 長流) ile Kushui 苦水 (Aççık Su) arasında görünmektedir (*Huangxing Xiyu Tuzhi* 1755: I, 15b).

5) Barçuk

Kaşkar'a bağlı Maralbeşi İlçesi'ne halk Barçuk demektedir. Gerçekten de eski Türkler bu yere Barçuk derlerdi. *Divanü Lûgat-it-Türk*'deki "Çaruk" maddesinde şöyle kaydedilmektedir: "Çaruk چارق : Türklerden bir oymak olup Barçuk ق برچ'ta otururlar. Barçuk şehri Afrasyab'ın şehridir" (*Kâşgarlı Mahmut* 2006: I, 381).

Burasının *Hudud el-Alem*'de Yagmaların yayıldıkları *Khîrm.kî* (*Khîraklî*?) adlı büyük bir köy olarak geçtiği düşünülmektedir. Kayda göre: "Khîrm.kî, büyük bir köydür. (Halk) *Artuclu idi. Köyde üç tip Türk vardır: Yagma, Halluḥ (Karluk) ve Toguzguz (Dokuz Oğuz)" (*Hudūd al-Ālam* 1937: 96).

Huangxing Xiyu Tuzhi'da kaydedildiğine göre Barçuk'dan Kaşkar'a kadar olan sahada ağaç ve bitki örtüsü kesifti. Dağlar alçaktı. Burada hayvancılık yapan insanlar yaşıyorlardı (*Huangxing Xiyu Tuzhi* 1755: XVIII, 17b-18a).

Xiyu Tongwen Zhi'ya göre Barçuk 巴爾楚克 (Çince: *Baerchuke* 巴爾楚克; Moğolca: *Barçuy* · *وئىچىر*) adı *bar*: “var” ve *çuk*: “çok” kelimelerinden meydana geliyordu. Burada su ve ot bol olduğu için bu adın verildiği söylenmektedir (*Yıldırım 2015: 19*).

Çinliler Maralbeşi'ne, 1832 yılından itibaren Türkçe Barçuk adına karşılık olmak üzere Bachu 巴楚 demişlerdir (*Xiyu Diming Kaolü 2008: 619*). Bugün Çağantokay ve Karaaş ilçelerinde köy adı olarak görülen bu adın, bugünkü Maralbeşi'nden bu yerlere göçen halktan kaynaklandığı öne sürülmektedir. Adın “var çok” mânâsından başka kaplana benzeyen yırtıcı bir hayvandan geldiği de belirtilmektedir (*Ç. A. Noruzî-B. Evlaḥun 2001: 18-19*).

6) Encan

Bugünkü Turfan İli'nin Aydın Köl Kasabası'nın bugünkü Çince adıyla Dazhuangzi 大庄子 Köyü'nün bir kısmı (*Xiyu Tuzhi Jiaozhu 2002: 238*) için *Huangxing Xiyu Tuzhi*'de Yargol havalisindeki Yemşi'nin 5 li batısında olduğu ve buradan doğudaki Piçan'a 373 li sonra varıldığı kaydedilmektedir (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: XIV, 24a*). Bir kısım yerli halk buraya Encan adını vermektedir.

Hsi Yü T'ung Wen Chih'da burası Anci-yan انجيان (Çince: *Anjiyan* 安濟彦; Moğolca: *Anjiyan* · *انجيان*) adıyla geçmektedir ve kaynaktaki rivâyete göre Anjiyan halkı burada yaşamıştır. Anjiyan ise sonraki kaynaklarda Anjiyan 安集延 olarak kaydedilmiştir (*Yıldırım 2015: 51*). Buradaki Anjiyan, Andican veya Endican olmalıdır. Bugünkü Çincece Özbekistan'ın Andican Şehri hâlâ Anjiyan 安集延 adıyla yazılmaktadır. Muhtemelen Andican'dan bir kısım halkın bölgeye yerleşmesiyle yere Andican veya Uygurcasıyla Encan denilmiştir.

7) Serke

Bugünkü Barköl'deki Çonkqulınçarı (Abdurişit Sabit-Turdi Nasır 1994: 104) Kasabası'ndaki Kökserke ((Abdurişit Sabit-Turdi Nasır 1994: 271) Köyü (*Xiyu Tuzhi Jiaozhu 1997: 188*) yerli halk tarafından *serke* adıyla da bilinmektedir. Gerçekten de bu ad, *Xiyu Tongwen Zhi*'da Serke تركه (Çince: *Seerke* 色爾克; Moğolca: *Serke* · *سركه* ; anlamı “kısırlaştırılmış dağ koyunu”) adıyla kaydedilmiştir (*Yıldırım 2015: 27*).

8) Üstatus

Bugünkü Kaşkar'ın doğusundaki Atuş Şehri'ne bağlı Suntaş Kasabası civarına (*Xiyu Tuzhi Jiaozhu 1997: 277*) halk Üstatus demektedir. *Huangxing Xiyu Tuzhi*'daki kayda göre burası Tuturga'nın 70 li kuzeyindeydi. Gülbağ'ın 60 li güneybatısındaydı. Dağlar geçilir ve bu yere varılırdı. Tam dağ ağzındaki küçük bir yerleşimdi. Güneybatısından Tümen Irmağı akardı. Kaşkar Şehri'nin 80 li kuzeydoğusundaydı (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: XVII, 24a*).

Bu yere *Xiyu Tongwen Zhi*'da verilen Üstün Artuş اوتتون ارتوش (Çince: *Yusitunalatushi* 玉斯屯阿喇圖什; Moğolca: *Yustun Aratusi* · *يۇستۇن اراتۇش*) adı, *üstün*: “üstün”, *ar*: “ara” ve *tus*: “düzlük” kelimelerinden gelmekteydi. Burası yüksekte kurulmuş bir yerleşimdi. Dağın eteklerinde bir köyün oralardaydı (*Yıldırım 2015: 70*). Bugün hâlâ halk arasında yaşayan Üstatus adı, Üstün Artuş adının kısaltmış hâlidir.

9) Karaçokça

Bugün Çinlilerin Xingxingxia 星星峡 dedikleri yer Uygurlar tarafından *Şinkşinkşiya Bazırı* adıyla bilinse (*Xinjiang Uygur Aptonom Rayoni Heritiliri Toplimi 1966: 92-93; Şincang*

Uygur Aptonom Rayonu Haritilar Toplimi 2005: 73) de bir kısım halk buraya Karaçoğqa demektedir. Yine bazı Uygurlar buraya Arayulduz demektedirler; fakat bu, Çince adın Uygurcaya tercümesinden ibarettir.

Ruanruan'ların (V.-VI. yüzyıl) Dunhuang ve Zhangye'nin kuzeyinde toplandıkları (Wei Shu 1997: 2291) yerlerden biri olan burası tam olarak kaynakların ifadesiyle "Karaşehar'ın büyük çölünün güneydoğu tarafındaydı" (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: IX, 12a-11b*).

Gök-Türkler devrindeki Roran (Rouyuan) İlçesi sınırları dâhilinde (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: IX, 12a*) olan bu geçit, Gazyan'ın 280 li güneydoğusundaydı. Kuzeybatıdaki Komul Şehri'ne 490 li uzaklıktaydı. Gazyan'dan 150 li güneydoğuya yürünürse Aççık Su (Kushui 苦水)'na yine 80 li güneydoğuya gidilirse Kum Bulak (Şağan (*Xiyu Diming Kaolü 2008: 806*); Shaquanzi 沙泉子)'a, yine 50 li güneydoğuya ilerlenirse bu yere varılırdı (*Huangxing Xiyu Tuzhi 1755: 10b-11a*).

Sonuç

Uygur Özerk Bölgesi'nde yer adlarının aslının tespitinde sadece yazılı kaynaklara değil bölgede yapılacak saha araştırmaları neticesinde elde edilecek sözlü kaynaklara da müracaat edilmelidir. Bugün için kullanılmayan, değiştirilen veya resmî olarak başka bir şekilde görünen bazı yer adlarının aslı halkın hafızasından henüz silinmemiştir. Sözlü olarak nesilden nesle aktarılan bu adlara bazı yazılı kaynaklarda rastlamak da mümkündür. Bölgedeki yer adlarının gitgide Çinceleştirilmesi söz konusudur. Bu münâsebetle yer adları konusunda halkın hafızasındaki adların derlenip kayda geçirilmesi elzemdir. Maalesef bölgede yer adlarının aslı ve Türkçesi nadiren bilinmektedir. Biz saha araştırmalarımızda edindiğimiz bazı malûmatları kısa bir makale çerçevesinde yazarak bu konuda yapılacak çalışmalara bir katkı sağlamak istedik.

Kaynaklar

- Huangxing Xiyu Tuzhi* (1755). Beijing (Tokyo Chuanmen Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası.)
- Hudūd al-Ālam "The Regions of the World" A Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.*, Translated and explained by V. Minorsky (1937). London.
- Hui Chu Qian Lu (1961). Shanghai: Zhonghua Shuju Yay.
- Kâşgarlı Mahmut (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk*. C. I. Çev., Besim Atalay. Ankara: TDK Yay.
- NORUZİ K. A.-B. Evlahun (2001). *Şincang Yer Namlirining İtimologisi*. Ürümçi.
- Ping Chengjun (Ed.) (1980). *Xiyu Diming*. Beijing.
- SABİT Abdurişit-Turdi Nasır (1994). *Uygurca Şincang Yer Namliri Lugiti*. Ürümçi.
- Şincang Uygur Aptonom Rayonu Haritilar Toplimi* (2005). Ürümçi: Şincang Pen-Tihnika Neşriyatı.
- TURA Samed Esra (2013). "Komuldiki Bir Kısım Qadimki Yer Namlirining Hanzuça-Uygurça Atılışı Toğrisida", *Komul Şehrinin Tarih Matiryilliri*, Komul.
- Xinjiang Diming Da Cidian* (2012). Beijing: Zhongguo Dabaike QuanShu Yay..
- Xinjiang Quantu* (1759). Basım Yeri Yok.
- Xinjiang Uygur Aptonom Rayoni Heritiliri Toplimi* (1966). Ürümçi.
- Xiyu Diming Kaolü* (2008). Ed., Zhong Xingqi, Beijing.

Xiyu Tuzhi Jiaozhu (2002). Haz., Zhong Xingqi-Wang Hao-Han Hui, Ürümçi, Xinjiang Renmin Yay.

Wei Shu (1997). Beijing, Zhonghua Shuju Yay..

YILDIRIM Kürşat (2015). *Doğu Türkistan'ın Yer Adları Ch'in Ting Hsi Yü T'ung Wen Chih* (1763), İstanbul, Kesit Yay..

YILDIRIM Kürşat (2013). *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul, Ötüken Yay..

YILDIRIM Kürşat (2016). *Doğu Türkistan'ın Tarihî Coğrafyası*, İstanbul, Ötüken Yay..

Yuan He Jun Xian Tuzhi (1983), Beijing, Zhonghua Shuju Yay.